

ՀԱՅԸ ԲՐՄԱՍՏԱՆՈՒՄ *)

Բրմաստանայ հայերի անցեալ և ներկայ կեանքը մեր ազգի եթէ չասեմ ընդհանրութեանը պիտի ասեմ մեծամասնութեանը անժանօթ է, որովհետեւ կամ ի մօտոյ ծանօթներն իրանց ժամանակից չեն կարողացել նուիրեն և կամ թէ հնգկահայոց թւում դասելով, որոշակի չի խօսեցուել Բրմաստանայ հայերի մասին: Սակայն՝ քանի որ Բրմաստանում հայերը մի առանձին գաղթականութիւն են կազմում և մի առանձին հասարակական ճիւղ են կազմում, հարկաւոր է ըստ կարելոյն ծանօթացնել «Մուրճ»-ի յարգելի ընթերցողներին, անցեալից որչափ որ տեղեկութիւններ կարող եմ ձեռք բերել, իսկ ներկայից որչափ որ ծանօթ եմ:

Ա. Հայերի Բրմաստան գաղթելն

Հայերի Բրմաստան գաղթելու սկզբնաւորութեան մասին աւելի հաստատ տեղեկութիւն չկայ, միայն պարոն Թադէոս Պաչիկ Աւետուկեանցն իր աշխատասիրած «Արամայիս» գրքոյկի մէջ որ տպագրուած է 1846-ին Կալկաթայում, գրում է հետեւեալն.—

«Ի մէջ զանազան ազգաց բնակչաց Բարմայ աշխարհի՝ էր երբեմն զի Ազգն Տլայնայ էր մեծազօրն, որոյ թագաւոր նստէր յընդարձակ քաղաքին Փեզուայ, յորոյ 'ի բերդամիջի զարդիս արօրադիր լինին երկրագործք: Արդ՝ 'ի բարեբաստութեան այսր ազգի, բազումք 'ի մերայնոց անցին յայս կոյս Գանգեայ, և տեղի բնակութեան կալան 'ի Սընին **» քաղաք՝

*) Բիւման Հնդկա-Չինի նախկին հօր մի տէրութիւն է, որ 1886 թուից բրիտանական կալումք է. գլխաւոր քաղաքներն են Մանդալայ և Բանգոն:

Ծ. Խ.

**) Սընին կամ Նալին որ բրմայ ազգը Տընին է կոչում իսկ անգլիացին Սիւրիեմ, մի ընդարձակ թերակղզի է, ուր այժմ անգլ. զօրաց բերդն է և նախ-աի գործարաններ կան. մեծ մասն անտառացեալ և անմարդաբնակ է զարձած. չողենաւակով մերձ մի ժամուայ երթալու ճանապարհ հեռու է Ռանգունից:

Ծ. Հ.

որ կայ յարեւելից առ հարաւակողմն Ռանգունայ, Սընին՝ որպէս արդ Ռանգուն, էր նաւահանգիստ, ուր՝ բացի մերայնոց, յաճախէին անգղիացիք և գաղիացիք ևս վաւան առւտրոյ, ուր շինեցին վերջինս և զեկեղեցի մի, որոյ երկից կողմանց պարիսպքն միայն արդ կանգուն կան *), Ունէին և Մերազինք զփայտակերտ եկեղեցի, և ժողովուրդն ընդ ամենայն էին իբրեւ վաթսուն տունք: 'ի յառնել Դիւցազին Ըլալմփոայի՝ կիսաստուածոյն Բարմայից, ընդդէմ Տըլայնի, յաւեր դառնայ Սընին յամի Տեառն 1756. որպէս և մայրաքաղաքն Փէգու 'ի հետեւալ ամի, և 'ի տեղի Սընինայ՝ կառուցանէ բազմահանճարս աշխարհակալ զնորն Ռանգուն, որ նշանակէ վաղճան պատերազմի, ուր ժողովին մերազինք ցրուեալք յառաջնոյ անտի:

«Աւելորդ համարիմք յիշել՝ զի եկեղեցի մեր որպէս և տունք որ 'ի Սընին, հրոյ ճարակ եղեն ամենայն, որպէս և քաղաքն գլխովին յաւեր և յապականութիւն. սակայն՝ ոչ կարեմք զանց առնել զաղէտալի կատարածիւ Տէր Մարգարայ՝ որպէս և զԺամկոչին մեր: Զի՝ որպէս լուաք, 'ի պաշարման անդ քաղաքին՝ 'ի կոչել զժողովուրդն ձայնիւ զանգակի գալ 'ի մէջ գիշերի 'ի Տօնախմբութիւն Ծննդեան Տեառն, համարի Տլայն քաղաքապետն զձայն զանգակին իբրեւ զնշան յարձակման տուեալ առ Բրմայս, և առանց հարց ու փորձի հրամայէ իսկոյն հատանել զգլուխն երկոցունց կարծեալ դաւադրացս: Յաւերակս անդ Սընինայ տեսանի ցարդ գերեզմանատուն աղգիս, 'ի միջի վայրենացեալ մայրեաց և մացառաց. սակայն կէս տապանաքար և եթ տեսաւ 'ի պատուական սպիտակ մարմարիոնէ, ունելով միայն զանունն ննջեցելոյն **), ուստի ոչինչ ծանօթութիւն կարեւոր եղև քաղել:

*) Սոյն աւերակի երեք կողմի պարիսպները մինչև օրս դեռ կանգնած են, և մէջ տեղում անտառային մի այնպիսի վիթխարի ծառ է բարձրանում, որ մի դարից անլի տարիների զրաւականն է: Չափ հետաքրքիր եղալ սոյն աւերակում մի հետք գտնել, սակայն դար է անցել, և ընդթիւնը ամեն բան կըրցըրել է: Որպէս լսեմ՝ մտադիր են անգլիացիք կրկին եկեղեցի հաստատեն նոյն աւերակին:

Ե. Հ.

**) Այս սպիտակ մարմարիոնէ տապանաքարն որպէս կ'երևի անյայտացել է՝ արդեօք մացառների՞ տակ: Սակայն 15 տարի սրանից առաջ 1889-ին մի ռանգունարեակ հայ-այժմ հանգուցեալ-պ. Յարապետ Չափրազեան անունով, որ նոյն տեղ մեծ գետին կալուածք ունէր, իր սեփական կալուածքի մօտ երկու հատ անվնաս մնացած հայի գերեզմանաքարեր է գտնում որձաքարից, վեց ոտ. երկայնութեամբ, երեք. ոտ. լայնութեամբ և մի թղաշափ հաստութեամբ և ուզում է գերեզմաններն նորոգել տալ և տապանաքարերն հաստատել. սակայն տեղական անգլ. կառավարութիւնը չի թոյլ տալիս, այլ իբրեւ հը-

«Յայսմ ժամանակի նոր զօրացեալ էին Անգղիացիք յԱրեւելեան կողմունս, և ունէին զվաճառատեղի մի 'ի գլուխն Նէգրէշայ, առ երի Բասին քաղաքի, ուր զկնի սակաւուց գաղտագողի փոխադրեալ զԹնդանօթս ամրացուցանեն ըստ կարեորին: Զկնի զօրանալոյ Ըլավափոայի՝ հրաման ընկալան Անգղիացիք ունել զնոյն արտունութիւն որպէս առ ժամանակօք Տլայնի. դաշամբ օգնելոյ Բրմայից 'ի ժամու հարկաւորութեան: Սակայն զկնի սակաւուց 'ի վտարանջել առաջնոյ աղին, հաւատադրուժ գտեալ Անգղիացուց ձեռն տան Տլայնի և գլգռեն զերաւացի ցասումն Յաղթականին: Որրադէտն Գրիգոր որ կայր'ի սպասու

նութիւն պատուիրում է և բերել են տալիս կառավարութեան Ռանգսնայ Թանգարանում պահում են, ուր մինչև օրս կանգնած մնում են զեղեցիկ փորագրութեամբ հետեւեալ տապանադրերով.

ա. «Աս է Տաղանն Հուդայեցի, Որդի գոլով Աւաքի, Յովհաննէս անուն գոշի, որ փոխեցաւ աշխարհս դալի եւ թիւն հազարի աճի բի եւ 'ի ամսի Աբամ գ.-ի:

Aqui está Sepultado o Corpode Joannes Arac de nação Armenia Natural de Persia ô quot falleceo de Zdade de 4 annos aos 29 de Dezembro de 1737 á:

REQUIES CATIN PACE»

(Մրա ներքէն բրմայ լեզուաւ)

բ. «Եղեալ է աստ 'ի շիրմի, Ոսկեքառն Քրիստոնէի, եւ զեհէ Լուսաւորչի, զբրծովն եղեալ յաւէտ բարի, Հետազօտող տնանկաց ամենի, վաճառական յոյժ պիտանի, եւ էր փարթամ ընչիւք կարի. Աղգաւ եղեալ Հուդայեցի, Պետրոս անուն սա յորջորջի. Որդի եղեալ է Սարուկի, եւ էր տիօք երեսնամի, Տասն և եօթն մակ աւելի, Վաղջանեցաւ յայսմ քաղաքի, որ ծարին կ'արտաձայնի. Ով ոք որ յայսմ հանդիպեցի. լի բերանով տայ ողորմի. Տէրն Քրիստոս իւրն Ողորմի, Ցաւուրն ահեղ Դատաստանի: Թիւն Ռձձն թիւրայ իբ. օրն շաբաթ:

Aqui est a Sepultadô o Corpo de Coja Petrus de Saruc Natural de Julfa que feudo daydade de 47 annos fallececo Zu 20 de Outubro de 1725.

REQUIES CATIN PACE»

(Մրա ներքէն բրմայ լեզուաւ)

Ռացի այս երկու տապանաքարերին, որ անվնաս մնացել են մինչև օրս, սրանց մօտ նոյն Թանգարանում կայ և մի տապանաքար ցածի կիսից միայն, և այն էլ երկարութեան կողմից երկու կտոր եղած հետեւեալ արձանագրութեամբ.

(Վերի մասը չկայ, միայն հազիւ կարգւում է)

«Յովհաննէս Որդի Զաքարիա թվն ձժՁ. Մյր ամսի իգ. *Aquiestá Sepultado o Corpo de Zacarias filho de Joannes de Siras de 1732 Janr 18».*

(Ներքէն բրմայ լեզուաւ)

Վերջինի մասին հաստատ տեղեկութիւն չկայ ի՞նչ է գտել. սակայն կարծում են նոյն պ. Զաքարար պիտի գտած լինի:

Ըլավմփռայի, դիպող առիթ գտեալ ցուցանելոյ զհաւատարմութիւն իւր, հրաման խնդրեալ 'ի դրանէ անցանէ բազմութեամբ բեռնաբարձ նաւակաց ընդ Բասին՝ 'ի զլուին Նէգրէջայ, վաճառականութեան աղագաւ, ուր պատուով ընկալեալ յԱնգղիացի վաճառականաց, պարզէ առաջի նոցա զցուցակ վաճառաց իւրոց՝ մոմոյ, փղոսկրի և այլն: Խնդութեամբ կաշնուն Անգղիացիք զխայծն. և զկնի սակարկութեան հրաման տայ Գրիգոր՝ և հարիւրաւոր անձինք շալակեալ զմեծամեծ ժանիս փղոց բերեն 'ի վաճառատեղին նոցա, ուր հանեալ զթագուցեալն սուր իւրեանց 'ի ժանեացն տիրապետեն ամրոցին և հիմնայատակ առնեն, որով և զլուին Նէգրէջայ կայ մնայ առ Բրմայս ցայսօր ժամանակի: Զայնու ժամանակաւ դեռ 'ի տղայութեան էր կարողութիւն Ընկերութեան Արևելեան Հնդկաց, այն ինչ Բրմայից զօրացեալ յոյժ. որոյ վասն ոչ կարացին Անգղիացիք առնուլ զվրէժ մնասուն մանաւանդ զի չունէին և զարդարացի իրաւունս:

«Մեծարի Գրիգոր փառօք և պատուով վասն հաւատարիմ ծառայութեանն, ոչ միայն տիտղոսիւք Վէզրի և պաշտօնատարութեամբ որ ցայն ժամանակ չէր տուեալ ումեք օտտրականի, այլ և կալուածովք բովանդակ քաղաքին Սընինայ մինչև 'ի վազճան կենացն: Զկնի որոյ ձեռն արչեալ 'ի կառուցումն եկեղեցւոյն Ռանգունայ 'ի գոյից անտի իւրոց, և կեցեալ փառօք ցվաղճան կենացն, թողեալ է զհետ իւր զմի միայն սերունդ 'ի դասեր կողմանէ՝ Գրիգոր Սարգիս Մանուկ, թոռն Աղազարի Յակոբեան՝ երեւի վաճառականի, 'ի մօր կողմանէ»:

Պարոն Թադէոս Խաչիկ Աւետուհի այսչափ միայն տեղեկութիւն է տալիս:

Հ. Սանգերմանօ անունով կաթոլիկ մի հոգևորական (անշուշտ իտալացի), որ 1783-ին Բրմաստան է եկել իբրև միսսիօնար, իր գրած «Բրմայ ազգի Տէրութեան նկարագրութիւն» անունով գրքում (որ անգլիերէնի թարգմանուած տպուել է Հոտվմում 1833-ին) գրում է հայերի մասին, որ 1721-ին, երբ երկու կաթոլիկ հոգևորականներ են ուղարկուում Բրմաստանայ կաթոլիկ ժողովրդոց հովուելու (որոնցից առաջ Բրմաստանում երկու փորտուգէզ տգէտ քահանաներ են լինում, մէկը Սիրիեմի մէջ և միւսն Աւա թագաւորանիստ քաղաքում), երբ այն երկու կաթոլիկ նոր հոգևորականները գալիս են Աւա, այնտեղի թագաւորը հետները լաւ է ընթանում աւելացնելով թէ, Հայերից էլ օգնութիւն են ստանում: Նաև յիշում է որ Սիրիեմի կաթոլիկաց եկեղեցին (որոյ երեք կողմի պարիսպները դեռ կենում են) Բրմաստանայ առաջին աղիւսաշէն շինութիւնն է (ինքնաւորապէս):

շինութեանը նպաստում են մի հայ և իր կինը (որը զաւակից զուրկ են լինում) և անունները մի լատիններէն արձանագրութեան մէջ, որ 1750-ի թուականն ունի, յիշուած է Նիկողայոս Ազուխլար և Մարգարիտ:

Արգ՝ թէ պարոն Թադէոսի և սոյն Հ. Սանգերմանօի գըրածներից և թէ Սիրիեմից դուրս եկած տապանաքարերի յիշատակութիւններից կարողանում ենք իմանալ, որ 1721-ին հայեր եղել են Բրմաստանում հաստատուած, հետեւաբար տարիներ առաջ պիտի սկսած լինեն գաղթել, ուստի կարող ենք այն եզրակացութեան գալ, որ երկու դար աւել է, ինչ հայը սկսել է գաղթել Բրմաստան. իսկ եթէ էլ աւելի առաջ են սկսել գաղթել, գուցէ կարելի կը լինէր գտնել յիշատակութիւններ ալ. Թադէոսի յիշած վէզիր Գրիգորի Ռանգունում շինած մեր եկեղեցւոյ տուփարներում կա թղթերում, եթէ զոհ չերթային անգլիացոց Ռանգունայ տիրապետելու պատերազմին քանզի, անգլիացին Ռանգունն է տիրել, իսկ մեր Ռանգունայ հին եկեղեցւոյ շինութիւնն իր պարունակութեամբ զոհ է գացել պատերազմին:

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ քահ. Ս. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑ

(Կը շարունակուի)